

TEŞRİF

kellüften uzak değildir (*el-Meşelü's-sâ'ir*, III, 216; *Hizânetü'l-edeb*, I, 269). İbnü'l-Esîr beyitlerin orta kesimini süsleyen teşrîf sanatını insan belini süsleyen kemere (vişâh) benzeterek **tevşih** diye adlandırmıştır (*el-Meşelü's-sâ'ir*, III, 216). İbnü'l-Ecdâbî teşrîf türünü ilk ele alan âlimlerdendir ve bu sanata teşrîf yanında **zû'l-kafiyeteyn** ismini vermiştir (Süyûtî, s. 155). Harîrî, hem asıl vezin ve kafiye hem tâli vezin ve kafiye sistemine uyan kasideler nazmetmek suretiyle bu türle ilgili ilk örnekleri veren ediplerden olmuştur (*Maķāmât*, s. 192-194). İbn Ebü'l-İsba', sözlük anlamı ile terim anlamı arasındaki ilişkiyi farkedemediği yahut garipsediği için bu sanata şekli benzerliği esas alarak **tev'em** (ikiz) demiştir (*Tahrîrû't-Taħbîr*, s. 502). Bahâeddin es-Sübkî, 'Arûsü'l-efrâh'ta (*Şürûhu't-Telhîs*, IV, 461) söz konusu kavramın dinî hükümlerle irtibatlı kullanılmasının teamül olarak kutsiyet kazandığını, dolayısıyla edebî sanatla irtibatlandırılmasının uygun olmayacağını ifade etmiştir. Yahyâ b. Hamza el-Müeyyed-Billâh el-Alevî bu tür şiire teşrîf denilmesindeki etimolojik ilgiyi, beyitlerin ortasına konan kafiye düzeniyle dinleyici ve okuyucuya asıl kafiyeyle ulaşmada bir yol açılmış olması şeklinde açıklamıştır (*eṭ-Ṭrâz*, III, 70).

Harîrî'nin yirmi üçüncü makâmesini teşkil eden *el-Maķāmätü's-ş-ş-riyye*'de yer alan ve şu beyitlerle başlayan kasidesi türün en güzel örneklerindedir (s. 192-194):

ياخاطب الدنيا الدينية إنَّها
شَرَكُ الرِّدَى، وقرارة الأكدار
دارٌ متى ما أضحكت في يومها
أبكت غدا، بعداً لها من دار
غاراتها لاتنقضي وأسيرها
لايفتدى، بجلائل الأخطار

(Ey alçak dünyanın tâlibi olan kişi, dünya dediğin yer / Helâkin tuzağı, keder ve sıkıntılarının merkezidir // Öyle bir yurt ki bir gün güldürecek olsa / Hemen ertesi gün ağlatır, olmaz olsun böyle yurt // Ölüm baskınlarının ardı arası kesilmez, esir ettikleri de / Değerli mallarla fidyesi ödense kurtarılamaz). Burada kasidenin tamamı kâmil bahrinin maktû vezninden müstakil bir şiirken, "er-redâ / gadâ / lâ-yüftedâ"nın oluşturduğu ara kafiyeyle durulup kesilmesi halinde kâmil bahrinin meczû vezninde müstakil bir şiir olabilmektedir (İbn Ebü'l-İsba', s. 523; *Şürûhu't-Telhîs*, IV, 462). Kadîm şairlerden Ahtal'ın uzun "Lâmiyye"sinde birkaç beyit teşrîf sanatına uygundur (*Dîvân*, s. 248):

أهي الصريمة منك، أم محلم
أمدًا الدلال، فطال ذاك دلالا

ولقد علمت إذا العشار تروحت
هدج الزئال، تكهّن شمّالا
أنا نعبجل بالعبيط الضيفنا
قبل العيال، ونقل الأبطالا

(Ey Ümmü Muhalleme, bu senin davranışın ayırlılık ve hicran mı yoksa bir naz ve işve mi; böylesi uzun naz ve işve! // Sen de bilirsin ki kuzey rüzgârının estiği çetin anlarda, on aylık gebe develer devekuşu yavrularının hızlı ve çevik adımlarla koşması gibi akşam vakti aç vaziyette eve döndüklerinde bile // Semiz ve sağlıklı hayvanlarımızı kesip çoluk çocuktan önce misafirlerimize ikram etmekte gecikmeyiz, [çenk zamanı geldiğinde] kahraman kimselerle vuruşmaktan geri kalmadığımız gibi). Burada beyitlerin tamamı kâmil bahrinin maktû vezninde müstakil bir şiirken orta kafiyeyle (delâl/riâl/ıyâl) kesilmesi halinde aynı bahrin meczû vezninde müstakil şiir olmaktadır (İbn Ebü'l-İsba', s. 503; Alevî, III, 72).

Teşrîf sanatının iki kafiye düzeninde gelen şiir örnekleri daha yaygın olmakla birlikte üç, dört ve daha fazla kafiye düzenine göre şekillendirilmiş örnekleri de vardır. Bunun için özellikle recez bahri tercih edilmiş, birinci kafiye bahrin menhûk veznini, ikinci kafiye meştûr veznini, üçüncü kafiye meczû veznini, dördüncü kafiye recez bahrinin tam veznini teşkil etmiştir. Harîrî'nin şu beyitleri recezin anılan vezinlerine uygun biçimde yedi kafiye düzenine göre kurulmuştur:

جودي، على المستنير، الصب، الجوي
وتعظني، بوصاله، وترحمي
ذا المبتي، المتفكر، القلب، الشجي
ثم اكشفي، عن حاله، لا تظلمي

(Lutfet hakkındaki dedikodulara aldırmayan gözü yaşlı, bağıri yanık âşığına / Lutfet de vuslatını, merhametini esirgeme ondan // Şu derd-i gama müptelâ, aşk derdiyle gönlü üzgün ve efkâr yüklü âşığına / Sonra perişan halini sor, zulmetme ona). Burada şiir "râ" kafiyesinde kesilirse recezin menhûk vezninden müstakil bir şiir, "bâ" kafiyesinde kesilirse recezin ahaz meştûr vezninde, "yâ" kafiyesinde kesilirse recezin meştûr vezninde, "fâ" kafiyesinde kesilirse recezin meczû vezninde, "hâ" kafiyesinde kesilirse bağımsız birer şiir özelliğini korumaktadır (*Şürûhu't-Telhîs*, IV, 462-463).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahtal, *Dîvân* (nşr. Râci el-Esmer), Beyrut 1413/1992, s. 248; Harîrî, *Maķāmât*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 192-194; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meşelü's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havfi – Bedevî Tabâne), Kahire, ts. (Dâru nehdâti Misr), III, 216-217; İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû't-Taħbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1416/1995, s. 499-503, 523; *Şürûhu't-Telhîs*, Kahire 1937, IV, 460-463; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *eṭ-Ṭrâzû'l-mütezzammin li-esrâri'l-be-*

lâga, Beyrut 1402/1982, III, 70-72; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb* (nşr. Selâhaddin el-Hevvârî), Sayda 1426/2006, I, 268-271; Süyûtî, *Şerhu 'Ulûdî'l-cümân*, Kahire 1358/1939, s. 155; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-rebî' fi envâ'i'l-bedî'* (nşr. Şâkir Hâdî Şükr), Necef 1388/1968, V, 353; Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *Nefehâtü'l-ehzâr*, Beyrut 1404/1984, s. 173-174.

HALİL İBRAHİM KAÇAR

TEŞRİFAT

(تشریفات)

Osmanlı Devleti'nde protokol anlamında kullanılan terim.

Sözlükte "şereflendirme, bir kimsenin ziyaretiyle bir yeri veya kişiyi şereflendirmesi" anlamındaki **teşrif** kelimesinin çoğulu olup "protokol / merasim" mânasını XVIII. yüzyılda kazanmıştır. Bazı İslâm devletlerinde hil'atle aynı anlama gelen teşrif kelimesi Osmanlı Devleti'nde de benzer şekilde kullanılmıştır. Eflak ve Boğdan voyvodalarına, Kırım hanına, elçiler ve bazı muteber misafirlere ihtiyaçlarını karşılamak üzere veya sadece taltif maksadıyla yapılan nakdi ve aralarında hil'atin de yer aldığı aynı harcamalarla vezîriâzamlara bazı durumlarda giydirilen hil'atler teşrif diye isimlendirilmiştir. Teşriflerle ilgili görevleri bulunan Hazîne-i Âmire kâtibine II. Bayezid zamanında önce **teşrifî**, ardından **teşrifatî** denilmiştir. Bu kâtibin görevlerinde ve konumunda XVII. yüzyıl sonları ile XVIII. yüzyıl başlarında meydana gelen değişim isminin ifade ettiği mânayı da etkilemiştir. Değişim sürecinin tamamlanmasından sonra teşrifatî artık başdefterdara bağlı bir hazine kâtibisi değil doğrudan sadrazama bağlı ve protokol işlerinden sorumlu Bâbü'l-görevlisi haline gelmiştir. Teşrifat kelimesinin protokol anlamı da bunun ardından ortaya çıkmıştır.

Kanûnî Sultan Süleyman devrinde oluşturulan ve divana bağlanan Teşrifat Kalemi teşrifatî (teşrifatçı / teşrifâtî-i Dîvân-ı Hü-mâyün / teşrifâtî-i Dîvân-ı Âlî) yönetiminde malî bir büro iken başdefterdarlığa bağlıydı ve görev yeri defterdarın konağı idi (defterdara bağlı diğer kalemler gibi Teşrifat Kalemi çalışanları da, "... mutlak her gün sabah namazından sonra gelip akşama değin defterdar olanların evlerinde oturup onların fermanlarına muntazır olup icrasında ihtimam ederler", Teşrifatîzâde Mehmed, vr. 91^a). Ayrıca Dîvân-ı Hü-mâyün'un toplandığı günler teşrifatî halife ve şâkirdleriyle birlikte hazır bulunur, gerektiğinde malî işlemlerle ilgilenirdi. Diğer hazine kâtipleri gibi hâcegândan sayılan teşrifatî

divanda onlarla birlikte otururdu. Başlangıçta teşriflerle ilişkili görevleri bulunduğu anlaşılabilir. Teşrifatî Kanûnî Sultan Süleyman zamanında pişkeşle ilgili gelirlerle teşrif, in'âm, âdet ve tasadduk denilen giderlerin günlük kayıtlarını tutardı. Gelirlerle ilgisi daha kısa sürmüştü, masraflar hususunda ki görevi ise XVII. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiş, bu görev 1098-1105 (1687-1694) yılları arasında hemen tamamen rûznâmçe ve başmuhasebe kalemlerine devredilmiştir. Teşrifatînin görevleri arasına girmeden önce bu giderlere ait defterler rûznâmçeci tarafından tutulmuş ve içerinde yer alan harcama türleriyle adlandırılmıştır (defter-i in'âmât, teşrifât, âdât ve tasaddukat gibi). Görevin teşrifatîye geçişinden sonra adlandırmalarda teşrifat ilk sırada yer almış ve zamanla diğerleri terkedilerek sadece teşrifat kalmıştır. Böylece teşrifatînin tuttuğu masraf rûznâmçelerine "defter-i teşrifât" denilmiştir. Teşrifat defterleri giderler dışında padişaha gelen hediyelerin, bayram günlerinde huzura çıkacak ulemânın, tevcihat sebebiyle arza girecek olanların padişaha sunulmak üzere teşrifatçı tarafından yapılmış listeleri de kaydedilmiştir. Hem bu kayıtlar hem de ihtiva ettikleri masrafların büyük kısmının resmî günler ve merasimlerle ilgili oluşu sebebiyle defterlerden protokolle alakalı bilgi edinmek mümkündür; bundan dolayı sonraki tarihlerde bu amaçla da kullanılmıştır.

Kuruma adını vermiş olan teşrif kelimesi XVI. yüzyıldan sonra bu giderlerin farklı isimler almasıyla birlikte ve zamanla ortadan kalkmıştır. Sadece padişah tarafından çeşitli hükümdarlar, Kırım hanı ve serdarlara bir nâme veya hatt-ı hümayunla gönderilen hil'at ve bunun tamamlayıcısı olan sorguç, kılıç gibi şeyleri ifade için teşrifat kelimesi "hümâyun, şâhâne, mülûkâne, seniyye" gibi sıfatlarla birlikte tamlama halinde devam etmiştir. Teşrifatın maliye kalemi olduğu dönemde protokol kuralları örfî kanunlar içinde yer alıyordu ve nişancının sorumluluğundaydı. Bu husustaki bir ihtilâfın çözümünde ve nihâi kanunun tesbitinde merci nişancılık makamıydı (Tevkîf Kanunnâmesi'nde nişancının bu husustaki görevi, "Ve kavânîn-i Osmâniyye ve merâsim-i sultâniyye nişancıardan sual olunagelmıştır; sâbıkta bunlara 'müftî-i kânûn' itlâk olunmuştur" ifadesiyle yer almıştır. s. 516). Dolayısıyla bu dönemde kurallar kanun diye nitelenmiştir.

Merasime dair kurallar ilk defa Fâtih Sultan Mehmed devrinde teşkilâtla bera-

ber bir kanunnâmede toplanmıştır. Padişahın emriyle, dönemin nişancısı Leyszâde Mehmed Efendi tarafından o zamana kadar oluşan kurallar yeni ihtiyaçlarla tamamlanmak suretiyle derlenmiş ve padişahın ağzından yazılmıştır. Üç bölüm halinde düzenlenen kanunnâmede protokole dair mâlûmat ilk iki bölümde yer almıştır. İlk bölümde merkez ve taşra üst düzey görevlilerinin bürokrasi içerisindeki konumları ve protokoldeki yerleri, ikinci bölümde arz, divan, bayram ve sefere çıkışa dair temel kurallar belirlenmiştir. Bilhassa XVI. yüzyıla kadar ilmiye mensupları arasında seçilen nişancı hukukî donanımı sayesinde örfî kanunlarla ilgili yorum yapabilme yeterliliğine sahipti. Ayrıca protokol kurallarının dayanağı olan teşkilât kanunlarını da iyi bildiğinden ihtilâf halinde sağlıklı çözümler üretebiliyordu. Dolayısıyla bu dönemde merasim tafsilâtî şekilde yazılmayıp sadece temel kuralların belirlenmesiyle yetinilmiştir. Fakat daha sonra ayrıntılı kayıtlara ihtiyaç duyulmuştur. XVII. yüzyıl ortalarından itibaren merasimlere dair kanunlardan bir kısmının kanun bilenlerin kalmaması yüzünden uygulamadan düşüp unutulmasından sıkça şikâyet edilmiştir. Bu sebeple IV. Mehmed zamanında Veziriâzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın emriyle Tevkîi (Nişancı) Abdurrahman Abdi Paşa, muhtemelen 1676-1678 yılları arasında teşkilât kanunlarından tamamen arınmış olmasa da ilk müstakil Osmanlı protokol mecmuası sayılabilecek bir kanunnâme hazırlamıştır. Divanlar, arz, bayram, mevlid, sefere çıkış, elçi kabulü, ulûfe dağıtımı ile devlet ricâlî ve üst düzey görevlilerle ilgili kanunların yer aldığı Tevkîi Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi protokole dair bir nişancının yaptığı son kanunnâme olmuştur. Dönemin nişancıları tarafından derlenmiş Fâtih Sultan Mehmed'in teşkilât kanunnâmesiyle Tevkîi Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi yürürlük kaynağı olarak kullanılmıştır. Fâtih'in teşkilât kanunnâmesinin XVII. yüzyıl başlarında Divân-ı Hümayun'da bir nüshasının bulundurulmasına devam edildiği bilinmektedir. Benzer şekilde Tevkîi Kanunnâmesi, teşrifat defteri adı altında ilk merasim vekâyi' defterlerinin ortaya çıkışından sonra bir süre daha uygulamalara esas olmuştur.

Tevkîi Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'nin yazılışının ardından nişancının protokol hususundaki sorumluluğu malî görevlerinin önemli kısmı üzerinden alınmış olan teşrifata devredilmiştir. Görev değişimiyle birlikte teşrifatçının tuttuğu def-

ter-i teşrifâtların içeriği değişmiş ve protokole dair derlemelere dönüşerek kanunnâmelerin yerini almıştır. Protokol konusunda nişancılığın yerini alan Teşrifat Kalemi'nden beklenen görev uygulamalara esas olmak üzere ayrıntılı kayıtların oluşturulmasıdır (protokol hizmetlerine dair görevlerin teşrifatta toplanması tederîcî olmuş ve geniş ölçüde Tanzimat'tan sonra tamamlanmıştır; bu tür hizmetler çoğunlukla çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı ile kendilerine bağlı çavuş ve kapıcılara aitti; ayrıca Dârüssaâde ağasının padişahın hususi teşrifatçılığı sayılabilecek görevleri vardı). Kısa sürede bu görev günlük olayların yazılması şeklini almıştır. Kalemdeki görev değişimi uzun süre teşrifatçılık yapan Ni'metî Ahmed Efendi zamanına rastlamaktadır. Değişimin ardından Teşrifat Kalemi, III. Ahmed'in saltanatında 1713 yılı öncesinde Bâbîâlî'ye geçerek doğrudan sadrazama bağlanmıştır.

Ni'metî Ahmed Efendi zamanına ait merasim vekâyi' üslûbunda evrak mevcutsa da bunların düzenli olmadığı ve henüz defter halinde toplanmadığı anlaşılabilir. Nitekim oğlu Teşrifatîzâde Mehmed Efendi tarafından derlenen *Defter-i Teşrifât*'in muhtevası kanunnâmelere yakındır. Kaynakları arasında Divân-ı Hümayun'un kanunları iyi bilen mensupları, kanunnâmeler ve tarih kitapları ile birlikte Ni'metî Ahmed Efendi'nin teşrifatçılık dönemi evrakının da yer aldığı bu çalışmada vekâyi' üslûbuyla bazı kayıtlar yer almışsa da bunlar azdır (bk. DEFTER-i TEŞRİFÂT). Ayrıca Ni'metî Ahmed Efendi'ye ait olup İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yaptığı nakillerden muhtevasının Tevkîi Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi'ne benzerlik gösterdiği anlaşılabilir derleme de kanunnâme diye isimlendirilmiştir. Bu ikisi hem isim hem muhtevalarıyla geçiş dönemini aktarması bakımından önemlidir. Bundan sonra günlük olaylar düzenli biçimde kaydedilmiştir.

Teşrifat Kalemi'ndeki bu yenilik, vekâyi'nüvislik müessesesinin ortaya çıkışı ile aynı zamanda ve aynı ihtiyaçla olmuştur. Tevkîi Abdurrahman Abdi Paşa, nişancılıktan önce IV. Mehmed'in sirkâtipliği görevinde iken onun emriyle 1648-1682 yılları arasında içeren bir vekâyi'nâme (Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâmesi) kaleme almıştır. Kanunnâme merasim vekâyi'inin, vekâyi'nâme de siyasî hadiselerin resmen ve düzenli biçimde yazılmaya başlanmasında bir ön hazırlık teşkil etmiş, hem vak'ânüvislik hem teşrifat müessesesinin bu görevlerle ortaya çıkışı bu iki eserin ardından gerçekleşmiştir. Diğer taraftan vak'a-

TEŞRİFAT

nüvislik görevine ilk defa tayin edilen Mustafa Naım (Naımâ) Efendi 7 Şubat 1709 – 28 Ocak 1712 tarihlerinde teşrifatçılık görevinde bulunmuştur. Muhtemelen günlük vekâyi' tahrir görevinin verildiği ilk teşrifatçı Naımâ'dır. Onun görev dönemine ait merasim vekâyii tesbit edilememekle beraber görevden ayrılışından sonra 1713 yılından itibaren günlük vekâyi' defterleri mevcuttur.

Önceleri bizzat teşrifatçıların tuttuğu vekâyi' defterleri XVIII. yüzyılın ortalarına kadar oldukça düzenli biçimde sürmüş, fakat kayıtlar arttıkça uygulamalara esas alınmak üzere bu defterlere müracaat zorlaşmıştır. Bunun üzerine kanunnâmelerde olduğu gibi esas kuralı bildiren kayıtlara ihtiyaç duyulmuş ve Nâilî Abdullah Paşa'nın *Defter-i Teşrifât*'ı bu ihtiyacı karşılamak için kaleme alınmıştır. I. Mahmud'un, "fi-mâ-ba'd bu *Defter-i Teşrifât* düstûrû'l-amel tutulup teşrifâtî bulunanlar hıfz ve hilâfından ihtirâz oluna" şeklindeki hatt-ı hümayununu taşıması sebebiyle "hatlı defter" diye de tanınan bu defterden sonra vekâyi' tahriri hususunda önceleri gösterilen titizlik kaybolmuştur. III. Selim zamanında yeni bir sistem içinde kayıtlar tekrar düzenli hale getirilmek istenmiş, günlük olarak vekâyi' (mufassal) yerine vukûât (icmâl) defterleri tutulmaya başlanmıştır. Sadece haber kabilinden bilgilere yer verilen defterler tevcihat kayıtları bakımından da önemlidir. Merasim düzeni ve protokol kurallarını ihtiva etmek üzere bir gruplandırma yapılarak her grup için ayrı defter düzenlenmiştir. Bunlar içerdikleri konuda tam bilgi vermeyi amaçlamış görünmekte, ancak bütün vekâyii aksettirmemektedir. Tanzimat'la birlikte diplomasi alanı başta olmak üzere merasim kurallarında ve bu kuralların oluşumunda meydana gelen değişim müessesenin yapısı ve görev alanı yanında evrakında da farklılıklara yol açmıştır. Nitekim bu dönemde hil'atler yerine nişan ve madalyalar kurumu önemli ölçüde meşgul etmiştir. Artık kurallar da önceden ayrıntılı biçimde belirlendiğinden vekâyi' kaydını önemini kaybetmiş, fakat tamamen terk edilmiştir. III. Selim zamanında başlayan tasnifli defterlere benzer bazı defterlerle merasimlerin icra safhasına ait evrakların kaydedildiği müstakil defterler tutulmuştur. Günlük vukuat defterleri ise rütbe ve görev tevcihati kayıt defterlerine dönüşmüştür.

XVI ve XVII. yüzyıllarda maliye, XVIII ve XIX. yüzyıllarda sadâret dairesi olan Dîvân-ı

Hümâyun teşrifatçılığı XX. yüzyılın başlarına kadar varlığını korumuştur. Ancak Tanzimat öncesinde teşrifatla ilgili tek kuruluş iken yeni kurumların teşkilıyla görevleri bölünmüştür. Maliye görevlisi teşrifatî (teşrifâtî-i Dîvân-ı Hümâyun) hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyun'a dahildi. Kalemde kendisine yardımcı olmak üzere bir halife ile şâkirdler bulunurdu. XVII. yüzyılın sonlarındaki görev değişiminin ardından Bâbiâli'ye geçerek sadrazam dairesine bağlanan kalem önemiyle birlikte personel sayısı da artmıştır. Önce halife sayısı çoğalmış ve en kademlisine serhalife denilmiştir. Bunu yeni isimlerle yapılan görevlendirmeler takip etmiş ve kalem çalışanları sırasıyla şöylece şekillenmiştir: Teşrifâtî-i Dîvân-ı Hümâyun, kesedar (1767'den itibaren), serhalife, kesedar yamağı (1798'den itibaren) ve sayıları genellikle beş kadar olan şâkirdler (halife / mülâzım / yamak). XIX. yüzyılın ortalarında kesedarlığın yerini muavinlik almış, kesedar yamağına bir süre muavin yamağı, daha sonra muavin refiki denilmiştir. 1902'de serhalifelik kaldırılmıştır. Bâbiâli'ye geçiş öncesinde ek olarak yürütmeye başladığı devâtdârlık-ı Dîvân-ı Hümâyun görevini de sürdüren teşrifatçının hâcegân içerisindeki yeri yükselmiş, bu dönemde dört gruba ayrılan hâcegânın aşağıdan ikinci (üst kürkü giyen, fakat sadrazamın kendileri için ayağa kalkması gerekmeyen) grubuna dahil olmuştur.

Tanzimat'ın ardından ikinci bir teşrifat kurumu olarak Hariciye Nezâreti'ne bağlı Hariciye Teşrifatçılığı (1846-1909) tesis edilmiştir. Başlangıçta "teşrifât-ı hariciye memuru" denilen tek görevlisi bulunan kuruma sonradan bir yardımcı görevlendirilmiştir. II. Abdülhamid zamanında muavin sayısı önce ikiye, ardından üçe yükseltilmiştir. Üçüncü teşrifat kurumu, II. Abdülhamid döneminin cülûstan elli gün sonrasına rastlayan ilk bayramı (ramazan) sırasında ortaya çıkmıştır. Nezâret adı altında ve mevcut iki teşrifat kurumunun üzerinde tesis edilen bu kuruluş karmaşık bir yapıya sahiptir. Ortaya çıkışı, anayasa hazırlık çalışmalarının yoğun biçimde sürdüğü zamana rastlayan Teşrifât-ı Umûmiye Nezâreti (1876-1909) resmen sadârete bağlı, ancak fiilen Yıldız Sarayı'nda görevliydi. Diğer taraftan idarî bakımdan ve tayin işlemlerinde nâzıra bağlanan Dîvân-ı Hümâyun Teşrifatçılığı'nın sadrazama, Hariciye Teşrifatçılığı'nın hariciye nâzırına bağlılığı devam etmiştir. Görevleri bakımından nezâret Hariciye Teşrifatçılığı'na yakın olmuş ve nâzırlığa genellikle hariciye teşrifatçıları tayin edilmiştir (toplam dört nâzir-

dan üçü Hariciye Teşrifatçılığı'ndan, diğeri Dîvân-ı Hümâyun Tercümanlığı'ndan gelmiştir). Görev yakınlığı sebebiyle nezâretin kuruluşunun ardından Hariciye Teşrifatçılığı'na gerek duyulmayıp üç buçuk yıl kadar boş bırakılmış, bazı elçilerin şikâyet ve talepleri üzerine yeniden tayin yapılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra 1909'da Dâire-i Sadâret-i Uzmâ dahilinde Teşrifât-ı Umûmiye Dairesi'nin teşkil edilmesiyle mevcut teşrifat kurumlarına ait görevler bir araya toplanmıştır. Dairenin, umum müdürün idaresi altında bir müdürü (teşrifât-ı dâhiliye müdürü) ve müdür muaviniyle sayıları genellikle beş kadar olan memuru (teşrifatçı) bulunuyordu. Umum müdür genelde teşrifât-ı umûmiye nâzırının, müdür de Dîvân-ı Hümâyun teşrifatçısının görevlerini üstlenmişti. Son dönemde ayrıca askeriye, bahriye, ilmiye ve veliaht teşrifatçılığı görevlerine rastlanmaktadır. Bunlar genellikle müstakil olmayıp ek görev şeklinde yürütülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. O.71, vr. 5^a, 19^b, 52^b, 82^a, 97^a, 124^b, 143^b, 155^a, 172^b, 195^b, 216^a, 226^b; BA, KK, nr. 1764; *Kânûnnâme*, Âtuf Efendi Ktp., nr. 1734, vr. 131^a, 281^{a-b}; Mevkûfatı Abdullah b. İbrâhim, *Vakîât-ı Rûzmerre*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2437, vr. 168^{a-b}; *Fâtih'in Teşkilât Kanûnnâmesi* (nşr. Abdülkadir Özcan, TD, sy. 33 [1982] içinde), s. 11, 29-46; Teşrifâtîzâde Mehmed, *Defter-i Teşrifât*, İÜ Ktp., TY, nr. 9810, vr. 91^a, 95^{a-b}, 107^a-108^b; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2150, vr. 46^a; Tevkiî Abdurrahman Paşa, *Kânûnnâme (MTM, V/3 [1331] içinde)*, s. 497-544; Abdullah Nâilî Paşa, *Mukaddime-i Kavânin-i Teşrifât*, Âtuf Efendi Ktp., M. Z. Pakalın, nr. 28/340, s. 32, 36; Filiz Çalışkan, *Osmanlı Devletinde Teşrifat Kalemi ve Teşrifatçılık* (yüksek lisans tezi, 1989), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi* (doktora tezi, 1997), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, İstanbul 2004, tür.yer.

FİLİZ KARACA

TEŞRİFÂT-ı KADİME

(تشریفات قدیمة)

Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin
(ö. 1848)Osmanlı Devleti'nde
teşrifat kaidelerine dair eseri.

İlmiye mesleğinde Rumeli kazaskerliğine kadar yükselen, nakîbüleşraflık, *Takvîm-i Vekâyi'* ve Mekâtib-i Umûmiye nâzırlığı gibi görevlerde bulunan Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin devlete ait çeşitli toplantı, merasim ve ziyaretlerde uyulan âdetleri, verilen hediyeleri konu alan eseri